

Les roderes de Tintín

Teresa Mañà

Introducció

La imatge de l'àlbum d'Hergé, *Tintín al país de l'or negre*, en què els dos inefables detectius Dupond i Dupont no aconsegueixen avançar perquè segueixen les seves mateixes roderes, em sembla indicada per donar títol a la xerrada i per expressar la situació amb què ens trobem sovint quan parlem de la LIJ en els mitjans: el tema no és nou i el que es diu és recurrent.

L'objectiu de la xerrada no és fer un repàs de tots i cadascun dels espais que la LIJ ocupa en els mitjans i de la seva consideració en l'educació, sinó veure quin panorama se'ns presenta, quines poden ser les perspectives, i de quina manera podem aconseguir l'objectiu final. En tots dos àmbits, se'ns plantegen més interrogants que respostes possibles. Què volem en els mitjans: més presència per vendre més? Més reconeixement? Més rigor i professionalitat en la

---

TERESA MAÑÀ. Llicenciada en filologia, bibliotecària i doctora en documentació. Professora de la Facultat de Biblioteconomia i Documentació de la Universitat de Barcelona, hi imparteix assignatures relacionades amb les biblioteques públiques i escolars i els llibres per a infants i joves. És responsable del panorama de llibres infantils de la revista *Serra d'Or* i col·labora en publicacions especialitzades en literatura infantil i juvenil.

crítica? A quin públic volem arribar? De quins mitjans estem parlant? I en l'educació els interrogants també són nombrosos: volem més lectura per part d'alumnes i professors? Menys obligatorietat? Més diversitat?

Tots dos temes són amplis i procurarem fer-hi una aproximació ajustada a la durada. L'exposició serà més de reflexió que de dades. Ni el lloc ni el format s'avenen a una xerrada que reculli, ni que sigui de manera aproximada, l'espai que la LIJ ocupa en els mitjans ni la consideració que mereix en l'àmbit educatiu. Em limitaré a fer-ne una anàlisi des del meu punt de vista, acompanyada d'algunes consideracions crítiques i apuntaré vies de futur.

La LIJ i els mitjans de comunicació

No hi hem passat ja per aquí?: Un cop d'ull a l'hemeroteca

Com que tenim l'esperit bibliotecari hem rastrejat en l'hemeroteca, no de manera exhaustiva però sí suficient per constatar que és un tema sovintejat sobre el qual no hi ha ni noves opinions ni gaires noves perspectives.

En citaré alguns exemples:

Potser el més reulat en el temps és un escrit de Teresa Blanch i Anna Gasol, que ja a l'any 1992 –fa 17 anys!– en l'article «Quin espai dediquen al llibre infantil i juvenil els mitjans de comunicació: els mèdia i el plaer de llegir»¹ reflexionaven sobre aquest mal i reclamaven més atenció en benefici dels futurs lectors.

També el nostre bon amic Pere Martí, a l'any 1995, feia consideracions semblants a l'article «Literatura infantil i juvenil. Paradoxes d'un gènere considerat menor».² Amb la seva acostumada precisió, l'autor assenyalava tres blocs de problemes: la producció, l'autoria i la imatge, i en aquest darrer es referia al paper dels mit-

---

1 *Faristol*, 14 (novembre, 1992), ps. 24-27.

2 *Revista de Catalunya*, 94 (març 1995), ps. 87-100.

jans de comunicació, a «les referències escadusseres» que hi feien referència per arribar a la conclusió que «els mitjans de comunicació són un reflex clar de la infravaloració general de la LIJ».

L'any següent, a la revista cultural *Serra d'Or*, trobem una nova mostra d'aquesta preocupació. Teresa Duran a l'article «La literatura infantil no serà mai adulta?»³ plantejava la dualitat de tracte que rebien les dues literatures (la d'adults i la infantil) en la crítica. Hi deia: «La crítica o qualsevol altre suport informatiu de divulgació de la LIJ, com ara entrevistes o anàlisis evolutives, són pràcticament inexistents en els grans rotatius, una mica més presents en la premsa comarcal i, en qualsevol cas, desproporcionadament irrellevants respecte al volum de la producció.» La LIJ no tenia, d'acord amb aquest balanç, ni anàlisi, ni crítica, ni informació divulgativa ni assagística: «era tan petita i beneitona que no podia sortir de casa».

Amb data d'aquell mateix any, a la revista *Faristol*, sota el títol ben explícit de «Literatura infantil i mitjans de comunicació»⁴ Josep M. Aloy, en un breu article, tornava sobre el tema. En aquest cas l'exemple de partida de la reivindicació era l'absència de referències al Premi Apel·les Mestres en l'atorgament dels premis de la nit del Nadal, per arribar al lloc comú del poc cas que fan de la LIJ. L'autor repassava les supressions d'espais en els diaris i recordava que l'*Avui* era l'únic que en mantenia (érem al 1996!: dotze anys després continua sent l'únic).

D'aquest bescantament de la LIJ no només ens en dolem els especialistes, sinó també –i potser amb més raó– se'n dolem els autors. Així ho podem llegir, a l'any 1998, de la mà d'Agustín Fernández Paz. L'escriptor gallec, en l'article titulat «Contra la invisibilidad»,⁵ relacionava la manca de presència amb la manca de crítica. El recent

---

3 *Serra d'Or*, 442 (octubre 1996), ps. 44-47.

4 *Faristol*, 25 (setembre 1996), ps. 15-16.

5 *CLIJ Cuadernos de Literatura Infantil y Juvenil*, 103 (març 1998), ps. 16-19.

Premio Nacional de LIJ reclamava en aquest article el dret a existir de la LIJ i esmentava com un primer pas per al seu reconeixement l'existència d'una crítica literària, una «mirada externa» que il·luminés els autors.

M'interessa remarcar especialment aquest lligam de «presència» i «crítica» perquè aquesta em sembla la reclamació pertinent: ens interessa que es parli de LIJ perquè ens interessa «formar» els autors i els intermediaris. Amb només notícies o informacions, aconseguim que ens vegin, que sàpiguen que existim però no ajudem els adults que trien per als lectors, ni tampoc els autors a millorar la seva creació.

Altres manifestacions d'autors, per exemple les recollides per Andreu Sotorra a la seva revista digital *Cornabou*,⁶ no afegeixen gaires ingredients nous a la qüestió.

Hi ha qui s'ho pren amb filosofia com Enric Lluch, qui diu que no el preocupa gaire, tot i que caldria moure's per solucionar aquesta qüestió. Per la seva banda, Mercè Anguera considera que els mitjans són honestos: no troben rellevant el tema i no en parlen. Entre els més entenimentats, el veterà Joaquim Carbó, que situa el tema en la seva correcta dimensió quan comenta que segurament els electricistes o els viatjants de comerç també voldrien que es parlés més d'ells, que tot allò cultural perd quota enfront de l'esport. I el lúcid diagnòstic d'Anna Manso: «els mitjans de comunicació no fan més que reproduir el que passa a la societat». És a dir, com que això no interessa, no en parlem.

Les opinions dels escriptors resulten significatives perquè ens en donen una visió més real que no culpabilitza ningú: sense deixar de banda la reivindicació –volen crítica– accepten que els mitjans dediquin el seu espai a coses que saben que despertaran més interès en la gent (no que siguin més interessants!).

---

⁶ *Cornabou*. Disponible a: <http://www.andreusotorra.com/cornabou>.

Una pista molt fressada: cultura, literatura i LIJ

Vistes totes aquestes opinions ens cal tenir en compte, per valorar en la seva justa mesura la situació, que es fa referència a dues mancances: les notícies i les crítiques.

Teresa Duran, en l'article citat anteriorment, alerta d'aquesta pluralitat de funcions: «L'orientació crítica i la informació per mitjà dels canals de comunicació de masses no són pas el mateix: anunciar un llibre, vendre la imatge d'un autor o orientar la lectura críticament són coses diferents.»

Per ser notícia, algú –el periodista, el redactor, el conductor del programa– ha de trobar que val la pena. I la LIJ no interessa, com no interessen molts altres temes. Dues raons òbvies ho expliquen:

- Hi ha una saturació d'informació i d'actes (a la capital es fan moltes activitats i els mitjans trien: potser no és tant que la LIJ sigui invisible sinó que queda submergida, tapada per moltes altres coses que passen). En canvi, si l'acte té lloc en una ciutat més petita, els mitjans locals se'n fan ressò.
- Perquè la cultura (i diria més: la literatura) no interessa.

Els temes culturals ocupen ben poc espai en els mitjans d'informació. L'exemple que sempre s'utilitza és el dels esports: tant als noticiaris com a la premsa les notícies esportives o els comentaris sobre futbol ocupen un espai considerable i de manera regular, mentre que les notícies culturals són poques i anodines.

A més, el calaix de «cultura» és molt gran i el poc espai disponible per a la literatura s'ha de repartir amb altres arts –cinema, música, teatre... Normalment, quan es parla de cultura es parla d'activitats culturals que són espectacle: cinema, teatre, dansa, música... La literatura només és notícia quan es tracta d'algun fenomen mediàtic: un premi Nobel, un best-seller, un escàndol (per exemple, els plagis). O quan es tracta d'un acte institucional amb presència pública: la Setmana del Llibre Català en seria un exemple. La literatura només és notícia quan pot vendre: de fet,

l'espai a la premsa, més que a d'altres mitjans, respon a un objectiu comercial.

Ara bé, quan ens trobem amb mitjans de temàtica cultural –programes i revistes de llibres en serien l'exemple indicat–, per què la LIJ hi té tan poc paper? Fóra bo de preguntar als responsables de les programacions de ràdio i televisió el motiu pel qual no se'n parla, o se'n parla entremig d'altres coses i queda perduda. Potser sí que, en aquests cercles, la invisibilitat ve donada pel desconeixement que se'n té i també per una certa –encara que no explicitada– falta de consideració.

De tota manera, no siguem del tot pessimistes: si ens fixem en l'espai que ocupa la crítica veurem que, en el terreny de les revistes especialitzades, la LIJ ha augmentat i millorat la seva presència.

Ni millor ni pitjor, només diferent: LIJ a internet

La irrupció d'internet ha afectat també la LIJ i ha canviat l'accés i la difusió de la infomació i a la informació.

L'any 2002, Pere Martí, en la conferència «La literatura infantil i juvenil i la premsa actual»⁷ feia un repàs exhaustiu de la presència de la LIJ en els mitjans, deixant de banda els mitjans audiovisuals i limitant-se a les publicacions impreses d'abast general. Ens interessa especialment aquest estudi de Pere Martí perquè, vist set anys després, el panorama ha sofert alguns canvis significatius.

Fem-ne un repàs. En la seva anàlisi Pere Martí es limitava, per qüestions pràctiques, als mitjans de premsa impresa, exclosos els d'àmbit comarcal, agrupats en cinc tipus en funció de les característiques de la publicació:

- a) revistes pedagògiques
- b) revistes i diaris en general (no de literatura)
- c) butlletins d'editorials

---

⁷ «La literatura infantil i juvenil i la premsa actual» dins *La literatura per a joves, de la creació a la comunicació*. Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell, 2002, ps. 105-113.

d) revistes infantils i juvenils

e) revistes especialitzades de LIJ

El repàs actual ens ha portat a observar que en alguns casos la situació era similar però en d'altres no era pitjor, sinó que havia canviat. Vegem-ho.

És cert que en els apartats a), b) i d) poques coses han canviat (entre les revistes pedagògiques *Escola Catalana* guanya per golejada tota la resta, i en la premsa generalista l'espai de crítica de manera regular només el manté el diari *Avui*). Pel que fa a les revistes infantils, continua essent un erm, amb o sense LIJ.

En l'apartat de revistes especialitzades és on hi ha hagut més millora, sobretot d'aquelles revistes més professionals o amb un plantejament comercial o institucional al darrere: segueixen *Faristol*, *CLIJ*, *Fada Morgana*, *Ooohéee* (la luxosa revista de l'Institut d'Estudis Baleàrics va treure un número al 2008; seguirà al 2009?), *Bloc*, l'ambiciosa i rigorosa revista d'art i literatura, a les quals se sumen les revistes d'àmbit universitari, més d'investigació, no específicament de LIJ però que hi dediquen ocasionalment atenció: dos exemples recents en són el monogràfic de *Textos de Didáctica de la lengua y la Literatura*⁸ i la revista de filologia *Caplletra*, de la Universitat de València, amb alguns articles dedicats a la LIJ en el seu darrer número.⁹

En el terreny dels butlletins editorials és on hi ha hagut més canvis provocats pel fenomen d'internet. Són poques les editorials que fan la promoció i la difusió dels seus llibres en paper (o que mantenen el paper a més del format electrònic: la revista *L'illa* de l'editorial Bromera és un dels pocs casos). La major part fan la seva difusió a través d'internet. El canvi a aquest mitjà els ha permès millorar la producció (més actualitzats, amb millor imatge, amb més contingut, més sovintejats i regulars) i ampliar la difusió (llistes

---

8 *Textos...*, 51 (abril- juny 2009).

9 *Caplletra*, 46 (primavera 2009).

de distribució). Per tant, aquí s'hi ha guanyat en presència, encara que aquesta presència no sigui, precisament, la que ens interessa. I això per dos motius: *a)* va destinada a especialistes i no al públic general, i *b)* es tracta d'informació «escorada», poc crítica, ja que cada editorial, com és lògic, explica com són de bons els seus llibres.

Si a l'any 2002, segons l'article de Pere Martí, el panorama era migrat, ara la presència en els mitjans impresos de caràcter general m'atreviria a dir que encara és més minsa però, en canvi, s'ha guanyat presència en l'àmbit especialitzat i en el món virtual, en línia.

Tots els públics a qui ens interessa arribar –mediadors/intermediaris, famílies, joves i infants– tenen a la xarxa possibilitats d'informar-se, actualitzar-se, i compartir les seves opinions i descobertes. Alguns exemples:

a) Per a especialistes:

- Una revista: *Cornabou*, creada per Andreu Sotorra. Gràcies a la capacitat il·limitada del suport, en aquesta revista hi trobem de tot i cada vegada més: crítiques, notícies, premis, cens d'autors i il·lustradors, galeria d'il·lustracions, entrevistes, articles. És segurament la revista de LIJ catalana més veterana a internet. No cal dir que *Faristol*, des que es troba en línia, també ha afavorit molt la circulació d'informació, però no és tan dinàmica ni actual ja que és deutora de l'edició en paper.
- Un blog: La tertúlia de la llibreria Al·lots-Petit príncep. Convoqua unes tertúlies en què participen, sobretot, bibliotecàries; les crítiques dels llibres es divulguen a través del blog.¹⁰
- Un butlletí de novetats: *Notícia de llibres*, el butlletí de la llibreria Robafaves especialitzada en llibre infantil.¹¹ El

---

10 Blog llibreria Al.lots-Petit príncep: <http://alotspetitprincep.blogspot.com/>.

11 Llibreria Robafaves: <http://www.robafaves.com/php/robaccio/document.php?id=14>.

butlletí és una selecció comentada dels llibres de novetat infantils i juvenils, classificats per nivells d'edats lectores.

b) Per a famílies:

- Un programa radiofònic: internet ofereix la possibilitat d'escoltar els programes de ràdio d'acord amb la disponibilitat de l'oient. Com exemple, el programa «Eduqueu les criatures» de Catalunya Ràdio, portat per Carles Capdevila, on cada setmana Care Santos recomana un parell de llibres infantils.
- Un butlletí per als pares novells: *Nascuts per llegir*, un projecte de foment de la lectura a nadons en què col·laboren les biblioteques i els serveis de pediatria dels CAPS.¹²

c) Per a lectors infantils i juvenils

Les revistes en paper es mantenen igual però pren força, sobretot entre els joves i cada cop amb menys edat, la informació a través d'altres vies, ja siguin blogs personals, revistes, pàgines sobre autors o llibres...

- Un fòrum: «Que llegeixes?», un espai de debat i intercanvi d'opinions destinat a lectors adolescents.¹³
- Una base de dades de llibres triats: SOL. Servicio de Orientación de Lectura, que inclou també llibres en català.¹⁴

Hi podríem afegir moltes altres manifestacions (els butlletins de les biblioteques amb recomanacions de lectures), però amb el món inabastable dels blogs, ben seleccionats, en tindríem prou per informar-nos-en.

Anem enrere? Crec que no, que podem aventurar que la LIJ no ha perdut presència sinó que fins i tot n'ha guanyat gràcies al canvi de suport.

---

12 *Nascuts per llegir*: <http://www.nascutsperllegir.org/index.htm>.

13 «Que llegeixes?»: <http://www.quellegeixes.cat/>.

14 SOL: <http://sol-e.com/index.php>.

LIJ i educació

Així com en el tàndem LIJ i mitjans de comunicació podem pensar que la situació ha canviat perquè s'han ampliat els canals i les formes de difusió, no és aquesta la impressió que tinc en plantejar-me la relació de la LIJ amb l'educació.

No tractaré en aquest darrer apartat de fer un balanç com en el tema anterior, perquè em sembla que el paper de la LIJ en l'educació requeriria tota una altra conferència. Vegem, sinó, tots els interrogants que se'ns obren en destapar aquesta caixa de Pandora.

Parlar de LIJ i educació:

Vol dir parlar de què llegeixen els nens? I, quins nens: els de primària, els de secundària, els de batxillerat?

Vol dir parlar de quina funció té la LIJ en l'educació? Quin paper té la LIJ en els programes formals d'ensenyament de la llengua i la literatura?

¿O potser ens agradaria esbrinar si la LIJ, com a recurs per a la promoció de la lectura, té incidència en el foment dels hàbits lectors un cop finalitzat l'ensenyament obligatori?

I, en relació amb els mestres, no hauríem de parlar sobre què aconsellen per llegir? I, seguint amb aquest fil, no ens interessaria també debatre sobre el paper que la LIJ té en la formació inicial dels docents? De primària i infantil (nous plans d'estudi) i secundària (nou màster)?

D'alguns d'aquests temes se n'ha parlat a bastament i altres persones més preparades que jo han apuntat els reptes i les solucions possibles per avançar en uns millors ús i coneixement de la LIJ a l'ensenyament.

Em limitaré a apuntar alguns dels problemes, que no són nous per als presents aquí.

Les lectures obligatòries

Tots sabem que les lectures obligatòries, les lectures prescrites, són el salvavides de les editorials i que el mercat de la LIJ és, en gran part, un mercat captiu de l'escola.

Sabem, però, que en si, intrínsecament, el fet que hi hagi uns títols d'obligada lectura no és un impediment per crear lectors sinó una manera d'ajudar els lectors a formar-se com a tals. El problema no són tant uns títols obligats sinó els treballs obligats sobre les lectures. La manera de treballar la lectura i la literatura a l'escola és un dels reptes significatius en aquest àmbit.

La poca renovació de les propostes

A causa de diferents factors –càrrega de treball, sobreproducció editorial, diversitat de nivells lectors, manca d'informació, escasses adquisicions en els fons de les biblioteques centrals i d'aula– el professorat limita la tria de propostes per als alumnes (obligades o lliures) a aquells títols que els han donat bon resultat, que han funcionat amb els alumnes.

¿Com, sinó, s'explica la pervivència de determinats títols, les reedicions continuades de tantes novel·les que no són res, que no aporten res a la formació lectora dels nois i noies més enllà de la satisfacció immediata de llegir una història que els agrada? En trobaríem moltes d'altres que, a més d'agradar-los, permetrien ampliar la seva educació lectora.¹⁵

La manca d'informació i de formació dels ensenyants en aquesta àrea pot tenir la causa en el poc espai que té la matèria en els plans de formació inicial, però també és cert que cada cop hi ha, com hem vist, més revistes especialitzades i més formació continuada, instruments que afavoreixen la posada al dia dels coneixements en LIJ.

El perill dels plans de lectura

La posada en marxa del Plan de lectura del Ministerio l'any 2001 i la instauració de plans de lectura per part de totes les comunitats autònomes, a més de la recomanació curricular del temps de lec-

---

¹⁵ Teresa Colomer ha tractat àmpliament aquest tema en les seves obres. Recomanem: *Andar entre libros. La lectura literaria en la escuela*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 2005.

tura obligatori, han portat els centres i els docents a dissenyar objectius i plantejar estratègies per complir amb aquests preceptes.

Allò que podia ser una bona idea, una bona recomanació, porta camí de pervertir-se si no s'adequa a cadascuna de les realitats dels centres i s'adapta a les necessitats dels alumnes. Existeix el perill de seleccionar els «plans de lectura» que proposen les editorials, materials molt ben elaborats però que tenen el problema de ser totalment parcials perquè es limiten a una sola editorial, i per tant a un sol catàleg (a part de limitar els plans de lectura a un sol tipus de lectura: la ficció).

La preponderància de la narrativa

El fet que la major part de la producció de LIJ sigui de narracions i novel·les provoca que els títols d'aquest tipus siguin les propostes habituals en les lectures dels alumnes, i que no hi hagi diversitat de gèneres en la selecció d'obres per llegir. La poesia, que en els darrers anys ha augmentat notablement la seva presència tot i que sembla haver esgotat el model, queda restringida a material de treball de llengua (encara més: a primària i per sant Jordi) i el teatre, que podria ser un magnífic recurs per a la lectura en veu alta, ocupa poc lloc en els catàlegs editorials.

D'aquesta manca de varietat, la producció de LIJ potser no se'n sent però és una pèrdua per als lectors que veuen reduïdes les possibilitats de descobrir altres lectures

La paradoxa de l'animació a la lectura

La LIJ s'ha utilitzat com a base d'activitats d'animació lectora a l'escola, desvirtuant la mateixa LIJ i la lectura. Ni les activitats d'animació serveixen per llegir més, ni els llibres de LIJ han de servir per muntar activitats. S'ha donat el cas que no es llegeixen determinats títols perquè l'autor no pot/no vol anar a fer *bolos* o perquè no resulten fàcils per muntar una activitat. Habituar a llegir, promocionar o dinamitzar la lectura (denominacions més encertades

que la d'animar) no tenen res a veure amb jugar, dibuixar, pintar o disfressar-se, moltes vegades sense haver llegit una línia!

Per fomentar l'hàbit de llegir cal oferir, a més de temps, molts i bons llibres. De poc serveix portar un autor a l'aula si els nois no poden llegir altres títols seus, abans o després; de poc serveix escoltar contes si no hi ha biblioteques per anar a llegir o agafar els llibres en préstec.

Recordeu que en iniciar aquesta xerrada, estàvem donant voltes sense trobar el camí encertat. Com podem sortir de les roderes?

Hem de trobar estratègies i, sobretot, identificar els destinataris: a qui volem arribar i què li volem comunicar. És a dir, primer s'ha de desbrossar el camí, i després... aquestes idees que dono amb tota modèstia a continuació potser ajudarien a fer camí:

a) En l'àmbit dels mitjans:

Utilitzar la xarxa. Internet ens ofereix múltiples recursos comunicatius que ens permeten fer-nos més presents: blogs, webs, webs 2.0, facebook, o youtube. Aquests mitjans són fàcils d'usar, econòmics i ens permeten que siguem nosaltres qui els controlem. Nosaltres (escriptors i il·lustradors, associacions, especialistes, congressistes) hem de crear els nostres espais, més rigorosos que altres, amb autoria contrastada, amb continguts...

Buscar complicitats amb autors, editorials, llibreries, biblioteques... Reforçar les complicitats entre els diferents agents i actors de manera que tot allò que fem repercuteixi en d'altres i contribueixi a reforçar la imatge pública. El cas de Molle-russa n'és un bon exemple, amb la biblioteca com a impulsora dels actes.

b) En l'àmbit de l'educació:

Investigar sobre la LIJ i el professorat. Molt més important que no pas què els agrada als nens, aspecte recollit en diversos estudis, es fa imprescindible disposar de dades que ens

permetin conèixer què llegeixen de LIJ els professors, com s'informen, com trien les lectures, quan renoven els títols, quin ús en fan i, sobretot, què recomanen llegir. Amb un bon coneixement de la situació les accions que s'emprenguessin podrien ser més eficaces.

Millorar l'oferta de LIJ dels centres. Un dels reptes de la LIJ en els centres passa per augmentar i millorar l'oferta de lectures. Els qui ens dediquem a les biblioteques escolars sabem que aquesta no és la principal carència, però sí que és cert que les biblioteques dels centres tenen baixos índexs d'adquisicions, cosa que repercuteix en unes col·leccions antiquades i gastades, una oferta de lectura poc atractiva. Actualment es disposa d'instruments suficients per a la selecció, però cal exhortar els centres que renovin periòdicament els fons.

El còmic d'Hergé no mostra com Dupond i Dupont aconseguen trobar la bona direcció. És possible que nosaltres, també un dia, després de donar voltes i voltes aconseguim arribar al destí desitjat: un bon lloc per a la LIJ en els mitjans i en l'educació. Moltes gràcies i bon camí!